

Received 13.02.2025	Review	JOTS
Accepted 13.02.2025		9/1
Published 26.02.2025		2025: 190-193

Baranođlu, Ő. Kutadgu Bilig’de Söz Dizimi. Ankara: Sonçađ Akademi Yayınları, 2024, ss. 181. ISBN: 978-625-6074-48-4.

İlayda EGEMEN*

(Aydın/Türkiye)

E-mail: 212506047@stu.adu.edu.tr

Őahin Baranođlu tarafından hazırlanan *Kutadgu Bilig’de Söz Dizimi* adlı alıŐma, *Kutadgu Bilig’in* Arat tarafından yapılan neŐrinin D bölümünden ilk 1375 ve ayrıca 25 seçme beyitle birlikte toplam 1400 beytin söz dizimini içermektedir. Söz konusu alıŐma, Türk dilinin tarihsel derinliğine inen önemli baŐyapıtlardan biri olan *Kutadgu Bilig’in* dil bilimiyle birlikte pek çok alan için kıymetli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Eserin ana odağı, cümle yapılarıdır. Söz dizimi, çekim ekleriyle gerçekleŐmesi bakımından Şekil bilgisinden ayrı dŐnlemeyeceđi için bu çalışma, ses bilgisi dıŐında dar anlamıyla Türkçenin gramerinin tamamıyla ilgilidir desek yanlıŐ olmayacaktır. Hatta beyitler Türkiye Türkçesiyle de verildiğinden Türkçenin tarih boyunca nasıl geliŐtiđini ve modern Türk lehçelerinin nasıl doğduğunu göstermesi bakımından ses bilgisini de kitabın konusuna dhil etmek mümkündür.

Kutadgu Bilig’de kelime seçimi, kkteŐ kelimelerin kullanılması, bazı kelimelerin sıra dıŐı kullanımları gibi yazarın *Giriş* bölümünde (s. 4-23) ifade ettiği hususlar, eserin anlam bilimi, üslup bilimi ve sınırlı da olsa estetik bakımdan da ele alındığını göstermektedir. Yazar *Sekiz Ykmek’te* Budist anlayıŐla eski toplum önderi *kam’ın Őeytan ‘yek’* ile birlikte ifade edilmesi gibi *Kutadgu Bilig* 5486. beyitte de Budistlere kfir muamelesi yapıldığını ifade etmektedir (s. 9).

evin barkın rte sığıl burhanın

* ORCID ID: 0009-0002-3044-8255.

anıñ ornı mescid cemâat kılın

“Onların evini barkını yak, burkanını kır; yerine cami yap, etrafına İslam cemaati toplansın.”

Ancak çalışmanın asıl konusu cümle tahlilidir ve yazar, eserinin *Metin* (s. 24-174) kısmında, manzum sözlüklerden aşına olduğumuz renklerle ifade tekniğini kullanarak cümle öğelerini göstermiş, sayfa başlarına da renk rehberi koymuştur. Ülkemizde cümle tahlili konusunda pek çok yöntem olsa da bu çalışmada cümleler, Muharrem Ergin ve Leyla Karahan’ın tekniğiyle incelenmiştir. Cümleyi açıklamak için gerekli olmadıkça kelime gruplarına girilmemiştir.

Eserin cümleleri çözümlenirken dil bilgisinin yetmeyip dil biliminin de sınırlarına girilmek zorunda kalınması, daha açıkçası tahlil zorluğu, *Kutadgu Bilig*’in mükemmeliyet vesikasıdır. Söz dizimi kadar şekil bilgisi için de söz konusu olan bu durumu yazar, “Yusuf Has Hacib’in bu birikimini Uygur’un isig öz (hayat), et öz (vücut), öz yaş (ömür), tüş et öz (ebedî vücut), ulug suv (deniz), yir suv (dünya) gibi kavramları Türkçe adlandırma refleksine borçlu olduğunu unutmamalıyız.” (s. 21) diyerek Uygur, Göktürk ve Hun çizgisine bağlıyor.

Türkçedeki gramatik yapıların detaylı bir analizini içeren çalışmanın *Giriş* bölümünde fiilimsi eklerinin kullanımı, bilhassa sıfat fiil yapıları, şart kipi, yardımcı fiiller meselesi, dolgu sesler, anjanbuman ve enklitikler şeklinde on başlık yer alır. Bu bölümden ve kitapta sıklıkla yer alan dipnotlarından anlaşılacağı üzere hakkında ne kadar çalışılmış olsa da *Kutadgu Bilig* hâlâ bakirdir. Yazar, eserinde eserin söz konusu adlandırma örneklerinin de yer alacağı yeni bir dizini yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Mesela, 404. beyitte *keçür*- fiilinin ‘öldürmek’ anlamında kullanması, güzel adlandırma sayıldığı için dizinde yer almamıştır. Mümin yerine *birke bütmiş* demek gibi öyle güzel örnekler vardır ki eserde, *uşakçı* (< ubşakçı) iki yerde ‘dedikoducu’ anlamıyla kullanılmıştır. *Bir* kelimesinin eserin dizininde ‘Allah’ anlamı da yer almalıdır. Tezcan’ın *Kutadgu Bilig Dizini Üzerine* (1981) ve Dankoff’un *Kutadgu Bilig’in Metin Sorunları* (2015) gibi kıymetli çalışmalar birleştirilerek *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (1972) ve *Drevnetyurkskiy Slovar* (1969) gibi kaynaklarla bütünleştirilmeli ve yeni bir dizin oluşturulmalıdır. Zira Türkçede bin yılda oluşan çekim formu değişimleri ve gramer farkları dolayısıyla Arat’ın aktarmalarında yer yer Tezcan’ın serbest çeviri dediği tasarruflar oluşmuştur.

Ayrıca kelimelerin gerçek ve mecaz anlamlarının sosyal ama çağrışımlı anlamlarının ferdî olması da dizin işini büsbütün zorlaştırmaktadır. Teorisyenlerin şiir okununca gerçekleşir demesi, bu nedenle olmalıdır.

Çekimde oluşan anlam meselesi de sözlükteki yani kelimedeki anlamdan çok daha çetin ve anlaşılması güç bir konudur ki eskiler belagat eserlerinde eklerin fonksiyonları yerine manaları demiştir. Mesela, emir ekleri işleniyorsa *emr sigasının manaları* denir. Yazarın geniş bir şekilde ele alıp örneklendirdiği *Kutadgu Bilig*'deki birleşik fiiller ve fiilimsiler meselesi de Türkçe söz konusu olduğunda yerli yabancı bütün dilcilerin dilimize neden hayranlık beslediklerini açıklar niteliktedir. Metin, fiilimsilerin bildik üç beş fiilimsi ekiyle değil, sınırsız bir sistemle oluşabildiğinin ve her fiilimsinin de bir diğeri yerine nasıl kullanılabildiğinin örnekleriyle doludur. Hatta hem sıfat fiil hem de şekil ve zaman eki olan yapıların bazen de zarf fiil olarak kullanıldığını görüyoruz: *tiledi törütü bu bolmuş kamug*. Metin, dilin bir nitelemeler silsilesi olduğu, cümlelerin fiilden arınmışlığı ve tıpkı diğer sıfat tamlamaları gibi bütün cümlelerin de mevsufu ekleşmiş zamir olan birer sıfat tamlaması olduğunun açık örnekleriyle doludur. Cümledeki sıfat tamlamasının mevsuf kısmının eskilerin *zamir-i fi'li* dedikleri şahıs zamirleri olduğunu tarihî metinlerde daha iyi anlıyoruz. Bizim bugün *giderim* dediğimiz yapı, Karahanlı Türkçesinde *kiter men*, Eski Anadolu Türkçesinde *giderven / giderin* şeklindedir. *Dağ gibi adam mum gibi eridi* derken edat grubunun önce sıfat, sonra zarf oluşu gibi, *Gelecek yıl geleceğim* derken de {-AcAk} eki önce sıfat fiil sonra zaman ekidir. Yazar, ekleşmenin tamamlanmadığı *Kutadgu Bilig*'de bu yapıların daha açık olduğunu, eserinin girişindeki örneklerle göstermiştir.

Bu bakımdan *Kutadgu Bilig*'de *Söz Dizimi* adlı bu çalışma, Türk dilinin tarihsel kökenlerine dair kapsamlı bilgi edinmek isteyen her düzeyde okuyucu için önemli bir kaynak niteliğindedir. Bir gün eserin tamamının kelime gruplarıyla birlikte incelenmesi, dilimize dair daha nice ifade güzellikleriyle çekim formlarını ve adlandırma inceliklerini ortaya çıkaracaktır. Dünyanın her yerinde bugün Türkçe konuşulmakta ve üstelik anadili olarak konuşulmaktadır. Bir yerde adı Uygurca diğer yerde Hakaşça vs. Yeryüzüne yayılan bu Türkçenin kaynağı olmak bakımından *Kutadgu Bilig* önemlidir ve ona dair her çalışma bütün çağdaş ve tarihî lehçeleri bir şekilde ilgilendirir.

Bugünün Türkçe gramerinde şart cümleleri, isnat grubu, kısaltma grupları, iyelik grubu, takısız isim tamlaması, birleşik fiil gibi tartışılan konular vardır; yazar, çoğu kelime grubuna dair olan bu tür tartışmalara girmedeği gibi örneğin şart cümlelerinde metindeki anlam gereği her iki görüşün sahiplerini de haklı çıkaracak tercihler yapmıştır. 13. sayfada belirtildiği üzere Yusuf Has Hacıb şartın birleşik çekimini, gerçekten zarf fiil olarak da kullanıyor: *Seve baktıñ erse ‘severek baktığında’*.

Sonuç bölümünde (s. 175-178) bu durumu “*Zaten edebî cümleler kurulmaz içe doğar ve yazarlık, içinden çıkan cümleyi, yani derûnda tecelli eden südüru, şereri toparlamaktır ki teorisyenler, edebî eserlere dair bu özel duruma hep işaret ederler. Heykel zaten taşta vardı, ben fazlalığı aldım diyen heykeltıraştan farkı yoktur şairin.*” diye açıklayan yazar, eseri boyunca dil kullanımının bir sonsuzluk duygusu tasviri olduğunu örneklerle vurgular.

Köprülü “*Türk Edebiyatının tamamını terazinin bir kefesine, geri kalanı da diğer kefesine koysak, Dede Korkut biraz ağır basar.*” diyor. 1893’te okunabilen *Orhun Abideleri*’ne kadar en eski eserimiz olarak bilinen *Kutadgu Bilig*’in de benzeri bir değerlendirmeyi hak ettiği şüphesizdir. Kitap kapağında yer alan Seneka telmihli 831. beyit, *Kutadgu Bilig*’in de Dede Korkut kadar kıymetli olduğunu bize açıkça gösteriyor, çünkü tıpkı güneş gibi *Kutadgu Bilig* de bugün bütün Türkçeyi aydınlatmaktadır:

togar kün arıg ya arıgsız timez

kamugka yarukluk birür eksümez

“Güneş doğar, temiz veya kirli demeden her şeye ışık verir; kendisi hiç eksilmez.”

Gerek çalışmalarıyla bizleri aydınlatan hocalarımız gerek kaynak ayırarak sempozyumlar, kurultaylar, çalıştaylar düzenleyen kurumlarımız ve bu uğurda birer arpa boyu yol aldıkça kendini daha anlamlı hissedip karşılaştığı sokakların sonuna bakabilme takatini dizler ve omuzlarında hissedebilen biz öğrenciler... Hepimiz *Kutadgu Bilig* ve diğer dil yadigârlarımız için bir şeyler yapıyor, onları içselleştirmeğe çalışıyoruz. Bu eserlerin bizler ve nesillerimiz için taşıdıkları değer karşısındaki acimizin farkında olarak!